

ŠO'AH

Wolfgang Benz, Holokavst, Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana 2000, 138 strani.

22. januar 1942 – konferenca ob Wannskem jezeru ali pogovor pri (delovnem) zajtrku, kot ga označi Wolfgang Benz v svoji knjigi. Povabljen je bila trinajsterica gospodov iz birokracije in eksekutive nacistične države, ki so kot sekretarji različnih ministrstev in visoki častniki predstavljali nekako tretjo raven vodstvene hierarhije Tretjega Reicha. Omizju je načeloval Reinhard Heydrich, šef glavnega urada nemške državne varnosti ter hkrati tudi vodja centralne in tajne policije. Adolf Eichmann, njegov "poverjenik za judovstvo", posebej znan po jeruzalemskem procesu leta 1961, je bil pristojen za zapisnik. Zraven je bila še stenodaktilografka, katere ime je ostalo skrivnost. Vsega skupaj se je torej zbralo 16 oseb.

Razprave, ki se je razvila med njimi, ni mogoče šteti za pobudo holokavsta, saj je ta medtem že postal stvarnost. Gre "samo" za pogovor o genocidu, ki so ga udeleženci obravnavali kot upravni akt. Hladno. Na abstraktni ravni. Praktično. Preračunljivo. Temeljito. O 11 milijonih (predvidenih) žrtev so govorili preprosto kot o problemu. Gospodje (med seboj so bili seveda "ljudski tovariši") so se ukvarjali z "judovskim vprašanjem", ki je po mnenju nacistov terjalo "dokončno rešitev". Živahna izmenjava mnenj je bila polna praktičnih predlogov. Krog "zaznamovanih" se je tedaj razširil na ljudi iz mešanih "judovsko-arijskih" zakonov. Na dnevnem redu so se prav tako znašli novi, "manj mučni" načini usmrtitev, ki so bili pozneje realizirani v Auschwitzu s ciklonom B, dezinfekcijskim sredstvom, zelo učinkovitim in predvsem izjemno hitrim tudi pri večjem številu "uporabnikov".

Zgodba o nemških Judih sega daleč v zgodovino tradicionalnega antisemitizma, sicer bolesto lastnega celotni Evropi. Do tragičnega viška se razvije ob konkretizaciji Judovstva v nacistični propagandi, ki stavi na karto zavestnega karikiranja "dednega sovražnika" in prisega na teorijo zarote. Slednja je – kot naročeno – bujno vzkli na plodnih tleh med množico, ki se je ob inflaciji leta 1923 spraševala po komaj doumljivih vzrokih gospodarske katastrofe. Premožni judovski meščani so bili zapredeni v mrežo splet "svetovnega Judovstva" proti Nemcem. Bojkot judovskih trgovin in podjetij aprila 1933 je bil samo začetek "nacionalne vstaje". Sledila je urad-

na uveljavitev antisemitizma, ki je bil uporabljen za utrjevalni element novega režima. Potem je na Nemčijo zgrmel bučen slap zakonov, ki so zajeli šolstvo, tisk, vojsko... Kot krona nove ureditve so zagospodovali septembra 1935 sprejeti nürnberški zakoni, ki so zadevali nemško državljanstvo ter govorili o zavarovanju nemške krvi in časti. Stopnjevanje napetosti ter številni novi, bolj in bolj domiselni ukrepi, vodijo vse do "kristalne noči" 9. novembra 1938. Izzove jo incident 17-letnega Heršla Grynszpana (Herschla Grünspana), ki v Parizu protestira (obstreli tajnika nemškega poslaništva v francoski prestolnici Ernsta vom Ratha) proti surovemu izgonu Judov poljske narodnosti – ter s tem tudi svoje družine – iz Nemčije, do katerega je prišlo ob koncu oktobra 1938. Izgon 17.000 Judov, ki so dneve in dneve blodili po nikogaršnjem ozemlju med Reichom in Poljsko, je sledil verigi dogodkov, ki so se začeli z marčno priključitvijo Avstrije k Nemčiji in s poljskim zakonom, uveljavljenim 31. marca (bil je sprejet iz bojazni pred prihodom velikega števila avstrijskih oz. poljskih Judov in je preprečeval vrnitev v tujini živečih poljskih državljanov v domovino). Atentat so nacisti povzdignili v zaroto "svetovnega Judovstva" proti nemški državi. Pogrom temne novembrske noči se je nato nadaljeval s politiko "arizacije" – s kaskado odredb, odlokov, ukazov in prepovedi, ki so napravile Jude v Nemčiji za popolnoma brezpravne. Leta 1938 je bila dokončno začrtana pot, ki je vodila do zadnje postaje – fizičnega uničenja. Brezpravno stanje nemških Judov med letoma 1939 in 1941 je bilo zaznamovano z brezposelnostjo, poklicnimi prepovedmi, prisilnimi prodajami premoženja ter z življenjem brez časopisa in javnega udejstvovanja. Tudi prisilno delo je dobilo svoje mesto v sistematičnem poniževanju Judov. 30. aprila 1939 je zakon o najemniških odnosih že vpeljal t. i. judovske hiše, ki so omogočale boljši nadzor nad koncentriranimi skupinami Judov, kar je pozneje pomenilo večjo preglednost in poenostavitev deportacij. Začetek vojne 1. septembra 1939 je Judom prinesel omejitve gibanja, prepoved uporabe radia, telefona, avtomobila... Postopek arizacije je bil sklenjen s policijsko odredbo septembra 1941, ki je vsem Judom po šestem letu starosti v večernih urah ukazovala nošenje prišite rumene zvezde.

Dogodki leta 1933 so pri nemških Judih sprožili odločno zavračanje pisanja tujega (tudi judovskega) tiska o nacističnih izpadih. Prišlo je do pozivanja k pameti in spodobnosti. Okrepljena zaveza nemških Judov o njihovi skupnosti pa nas ne sme zapeljati v domnevo, da so le-ti postali

svetovnonazorsko in politično enotna skupina prebivalstva. Ostala so nasprotja na področju religije, pa tudi številni očitki tistih, ki so bili za asimilacijo, češ da hočejo oni, ki ji nasprotujejo, ponovno skupinsko izolacijo ali kar "vrnitev v geto". Šele zunanja grožnja je aprila 1933 izsilila ustanovitev judovskega Centralnega odbora za pomoč in obnovo. V njem so bile zastopane vse pomembne judovske organizacije, predsedoval pa mu je rabin Leo Baeck. Od srede junija 1933 je delovalo tudi Kulturno združenje nemških Judov, ki je skrbelo za sprostitev in tolažbo pripadnikov diskriminirane in iz dneva v dan huje preganjane "nearijske" skupnosti. Program "krovnega" Vsedržavnega zastopstva nemških Judov, oblikovan septembra 1933, je obsegal pomoč pri vzgoji v judovskem duhu v šoli in poklicu, zagotovitev gospodarskega obstoja ter pospeševanje izseljevanja iz Reicha. Pri svojem delu so se njegovi člani vsako leto srečevali z večjimi težavami. Zadeve nemških Judov je Vsedržavno zastopstvo nemških Judov (od leta 1935 je moralo delovati pod spremenjenim imenom Vsedržavno zastopstvo Judov v Nemčiji, pozneje pa kot Vsedržavno združenje Judov v Nemčiji) vodilo vse do novembrskega pogroma leta 1938, ko je ta organizacija postala orodje in talec oblastnega aparata. Klub vsemu je Zastopstvo oziroma Združenje delovalo do 10. junija 1943, ko ga je gestapo ukinil, njegove zadnje sodelavce z Leom Baeckom na čelu pa deportiral v Theresienstadt (Terezín).

Medtem je bilo od leta 1933 do 1941 v teku veliko izseljevanje Judov iz Nemčije. Oblast ga je spodbujala s številnimi "izvirnimi" ukrepi, vendar pa ga je hkrati tudi zavirala oz. oteževala s konfiskacijami premoženja. 23. oktobra 1941 je bilo izseljevanje prepovedano.

Možnost "dokončne rešitve" judovskega vprašanja se je začela nakazovati s spremembami meja na vzhodu. Vojna ter novoosvojeno ozemlje na Poljskem sta septembra 1939 ponudila prostor krajem prisilnega bivanja Judov – getom. Vpeljali so jih na vseh zasedenih območjih vzhodne Evrope. Getom v Varšavi, Łodzi, Krakovu, Čenstohovi, Radomu, Kielcach in v mnogih drugih krajih so po nemškem vdoru v Sovjetsko zvezo junija 1941 sledili še geti na vzhodnem Poljskem, v Litvi, Latviji, Estoniji, Belorusiji... Kot eden zadnjih je nastal geto v Lvovu avgusta 1942. Toda vsi ti strašni kraji so bili le vmesna postaja. Bili so svojevrsne čakalnice na uničenje oz. predpoverje pekla na poti do taborišč.

Geneza "dokončne rešitve" je jasno nakazana v Hitlerjevem govoru januarja 1939. Za ključno

se je izkazala tale misel nacističnega Führerja: *"Če bi mednarodnemu judovskemu finančništvu v Evropi in zunaj nje uspelo še enkrat pahniti narode v svetovno vojno, se ta ne bo končala z zmago Judovstva, temveč z uničenjem judovske rase v Evropi."* Šlo je za klasični oz. stereotipni repertoar antisemitizma s konstruiranjem mednarodne judovske zarote, očitkom krivde za izbruh in izid prve svetovne vojne ter z uporabo že leta 1933 na široko razbobnane trditve, da so Judje Nemčiji napovedali boj na življenje in smrt. Vse od zgodnjega poletja 1941 dalje je bila fraza "dokončna rešitev" judovskega vprašanja uradno uporabljana za označevanje fizičnega uničenja Judov. Načrtovalci "dokončne rešitve" pa so se ukvarjali tudi z bizarnimi zamislimi o deportacijah nezaželenih oseb v čezmorske dežele. Posebno znan je bil "projekt Madagaskar", ki se je v antisemitski literaturi pojavljal že v 19. stoletju. Bistveno je bilo gotovo tropsko podnebje, ki naj bi "poskrbelo" za preživele, v kolikor ti ne bi izdihnilo že na poti do oddaljenega otoka. Poleg Madagaskarja so se v fantastičnih predlogih za judovski "življenjski prostor" znašle še druge eksotične "destinacije" – kot npr. Gvajana, Aljaska, Nova Gvineja... Načrt Madagaskar je bil avgusta 1940 samo še kos papirja, saj se ni uresničila bistvena zahteva za njegovo realizacijo – zmaga nad Veliko Britanijo. Zagato je rešila vojna s Sovjetsko zvezo. Od junija 1941 je namreč že obstajal del uničevalnega stroja – "akcijske skupine" varnostne policije in strankine obveščevalne službe. Imele so nalogo likvidirati "svetovnonazorske nasprotnike" nacistične države. Vrhovni poveljnik teh enot je bil Reichsführer SS Heinrich Himmler. "Spontan" pogromom oz. spektakularno insceniranim pobojem, ki so bili vsem na očeh, so sledile sistematične eksekucije. Akcijske skupine, ki so štele okrog 3000 mož, so delovale na različnih območjih: A – v baltskih deželah, B – v Belorusiji, C – v Ukrajini in D – na Krimu. Medtem je na zahodu gestapo leta 1941 pripravljaj deportacije. Ljudje, ki so jih zadele, so bili uradnim papirjem znani kot "evakuirani na vzhod".

Posebno boleča je bila iluzija o Theresienstadtu, mestecu na severu Češke, ki je bilo sprva geto za Jude iz Češko-moravskega protektorata. Te so do julija 1941 skoraj v celoti deportirali v Rigo. Tako je bil narejen prostor transportom iz Reicha, Avstrije, Danske in Nizozemske, ki so pričali o cinični nacistični uporabi Vsedržavnega združenja Judov v Nemčiji, saj so ga izkoristili in zlorabili pri perfidnih pogodbah o nakupu "domovanja" oz. "starostnega zatočišča" z zagotovljeno

nego (v resnici je seveda šlo za izselitev in uničenje nemških Judov). Prenapolnjene prastare kasanarne, podhranjenost ter grozljive higienske razmere – to je bila realnost Theresienstadta.¹ Za Jude nemškega govornega območja je ime tega kraja sinonim izdajstva, ki so ga zagrešili Nemci pod Hitlerjem. 16. junij 1943 so nacisti razglasili za dan, ko naj bi bila Nemčija "očiščena" Judov. Theresienstadt pa je dočakal osvoboditev s strani Rdeče armade 8. maja 1945. Med 24. novembrom 1941 in 20. aprilom 1945 je tam umrlo 33.000 ljudi, 88.000 so jih poslali naprej v taborišča smrti, medtem ko jih je 17.000 doživelo zlom Tretjega Reicha.

Vrhunec morije predstavlja industrializirani pokol v taboriščih smrti med letoma 1942 in 1944. Na pomlad 1940 je Himmler ukazal postaviti primerna taborišča. Novembra 1941 je bila zgrajena tovarna smrti, taborišče II – Auschwitz-Birkenau, spomladi 1942 pa začno prihajati transporti z žrtvami. Pojavijo se plinske celice, medicinski "poskusi", "cigansko taborišče"... Nazadnje so delovali štirje krematoriji, med letoma 1942 in 1944 pa je tam izgubilo življenje okoli milijon ljudi. Vrh vsega je bilo taborišče zasnovano tako, da so lahko do zadnjega izkoriščali delovno silo jetnikov. Oktobra 1944 so na Himmlerjevo povelje uničevalne naprave razrušili.

Jeseni 1941 je začel delovati tudi kaceti v Lublinu (znan kot Majdanek), ki so ga julija 1944 osvobodile sovjetske in poljske čete. V njem je bilo pomorjenih 220.000 ljudi, med njimi 60.000 Judov. Poleg tega pa je treba omeniti še "akcijo Reinhard" (imenovana je bila po Reinhardu Heydrichu, ki je izgubil življenje v praškem atentatu junija 1942), ki je zajela taborišča Belzec, Sobibor (kjer so umirali Judje iz zahodne Evrope, Avstrije in Slovaške) in Treblinka (z večino poljskega Judovstva). K praksi masakrov in taboriščnega življenja je vedno spadalo tudi temeljito zakrivanje sledov iztrebljanja. Auschwitz je ostajal taborišče, ki je s svojo zmogljivostjo in grozljivostjo poskrbelo, da druge tovarne smrti sploh niso bile več potrebne.

Šo'ah (uničenje, katastrofa) je beseda, ki je v svetopisemski rabi razumljena kot božja kazen, sodobna mednarodna znanstvena publicistika pa z njo vse pogosteje označuje enkratnost in

neprimerljivost množične usmrtnice Judov v drugi svetovni vojni. Dvajset milijonov žrtev, od tega šest milijonov pomorjenih Judov, je število, ki bi se moralo človeka globoko dotakniti. Gre za nujnost razmišljanja o holokavstu (oz. poboju, da ne bomo krivični do vseh ostalih žrtev), čeprav sleherna oblika racionalizacije ob njem popolnoma odpove. Zato se *"holokavsta ne da misliti zgodovinsko. Šo'ah se da misliti samo zasebno."* Oziroma točneje: Šo'ah se da se misliti samo osebno. Zavedati se je treba dejstva, da so bile *"človeške pošasti /.../ tako redke, da niso mogle biti nevarne, bolj nevarni so bili običajni ljudje."* Soočamo se z banalnostjo zla, ki v svoj nori ples krvnikov in žrtev vpleta ljudi – in nihče ne ve, na kateri strani se bo znašel. Znova in znova. Vrstijo se trenutki popolnega poraza razuma, pojavijo se slutnje o brezumnosti zgodovine, mahajoče z nekakšnim smislom in napredkom. In v to strahotno igro so ujeta bitja, ki si vzamejo življenje pod težo vesti in usode – pod težo, preveliko za enega samega človeka. Takšen je bil tudi Adam Czerniakov, judovski starešina varšavskega geta, ki je pred samomorom zapisal: *"Od mene zahtevajo, naj s svojimi rokami pokončujem otroke našega ljudstva. Ne preostaja mi drugega kot smrt."* Drugi so spet vztrajali v bedi vse do zadnjega. Pri življenju jih je ohranjala želja rešiti (čim več), kar se rešiti da...

Knjiga s svojo konciznostjo in preglednostjo začrta pomembne smernice, ki bi jih bralec moral nadrobneje osvetliti. Številne posameznosti in nianse sicer izostajajo, vendar mislim, da je to zagotovo delo, po katerem bi nujno moral posegati (ne zgolj seči) vsak človek.

V četrtem Mojzesovi knjigi beremo: *"... se boste pokorili za svoje krivde /.../, tako da spoznate, kaj to pomeni, če se od vas umaknem. Jaz, Gospod, sem govoril!"* (4 Mz 14, 34–36)

Kdo se mora pokoriti? Žrtve ali rablji – ali molčeči opazovalci? Najbrž kar vsi. Soočiti se s hitro jezo starozaveznega Boga, ki ne odpušča zlahka grehov Mojzesovega časa in terja žrtve še po tisočletjih, je težko, a morda je vseeno lažje kot pomisliti na pošastno možnost zla, ki jo je sleherniku ponudila vojna in jo ponuja tudi današnji svet, navsezadnje pa si jo ustvarja človek sam.

Petra Testen

¹ Na drugi strani je bila resničnost Theresienstadta tudi neverjetno živahna kulturna ustvarjalnost tamkajšnjih taboriščnikov; prim. D. Sayer, *The Coasts of Bohemia. A Czech History*, Princeton 2000, 227, 228.